

הגשר היבשתי של איראן לים התיכון: נתיבים אפשריים, אתגרים ואילוצים

פרנק מילבורן

הקמתו מחדש של הגשר היבשתי המקשר בין איראן לבין משטרו של אסד והשלוח שלה חזבאללה מהווה איום קיומי פוטנציאלי על ישראל, ומקור הולך וגובר לדאגה מצד ארצות הברית ושחקנים אחרים באזור. אף כי עובדה זו ידועה היטב, לא ברור בדיוק כיצד יש בכוונתה של איראן להשיג יעד אסטרטגי זה, או כיצד צפויים הגורמים והאילוצים ארוכי הטווח לעכב את ההתקדמות ולזרוע מכשולים. אומנם יש לאיראן מספר נתיבים יבשתיים אפשריים, אך בכל אחד מהם כרוכים אתגרים וסיכונים ייחודיים ברמה המבצעית והאסטרטגית, שעשויים להציב אתגרים ליכולותיה של איראן בשנים הבאות, וייתכן שאף למתוח מעבר לקצה את הנכסים והאמצעים שלה.

מילות מפתח: איראן, עיראק, גשר יבשתי, כורדיסטן, סוריה, טורקיה, ישראל

יעדיה של איראן באזור

לטהראן מספר יעדים אסטרטגיים חופפים במסגרת שאיפתה להקים מחדש גשר יבשתי בטוח מאיראן לסוריה וללבנון – חיבור שנפגע בעקבות מלחמת האזרחים בסוריה, והחל מ־2014 ניזוק עקב אובדן שטחים נרחבים בעיראק שעברו לידי המדינה האסלאמית. היעדים האיראניים כוללים כבישים ומסילות ברזל לאורך נתיבי אספקה ראשיים (MSR) מאובטחים בשליטת איראן, שלוחיה השיעיים וחזבאללה ומשטר אסד – בעלי בריתה הנמנים עם 'ציר ההתנגדות' (Axis of Resistance) – מאיראן לחופי הים התיכון בסוריה ובלבנון. מדובר באזור 'הסהר השיעי' הנשלט על ידי איראן, הכולל את איראן, עיראק, סוריה, תימן, המפרץ

פרנק מילבורן הוא יועץ אסטרטגי ומנתח סיכונים פוליטיים, אשר מילא תפקידי אבטחה בכירים בתחום הנפט והגז ברחבי המזרח התיכון וצפון אפריקה.

הפרסי, ים סוף, מצרי באב אל־מנדב, צפון האוקיינוס ההודי והמדינות החברות במועצת שיתוף הפעולה של מדינות המפרץ (GCC).

איראן זקוקה לנתיבי אספקה ראשיים גם כהשלמה לגשר האווירי הפגיע שלה אל בעלי בריתה; כחלופה לנתיבים ימיים; כאמצעי לשליטה כלכלית ארוכת טווח באזור; כאמצעי לעקיפת הסנקציות באמצעות מדיניות שלישיות וכדרך לדחוק, בשיתוף עם מוסקבה, את רגליה של ארצות־הברית כשחקנית הבולטת באזור. הגשר היבשתי הוא גם המרכיב העיקרי בקו ההגנה וההרתעה האסטרטגית הקדמי של איראן מול ישראל, שכן טהראן שואפת לפתח את יכולותיה בתחום הנשק הבליסטי, טילי השיוט והגרעין. אפשר לומר כי אם הדבר לא ייבלם הוא יציב את האיום הקיומי ארוך הטווח החמור ביותר על ישראל ועל מדינות אחרות באזור, בהתחשב בנסיבות הקיימות:¹

- א. השליטה של איראן ורוסיה על משטר אסד הולכת וגוברת.
- ב. חזבאללה מרחיב את השפעתו על המערכת הפוליטית והביטחונית בלבנון.
- ג. איראן שואפת לפתוח חזית שנייה בדרום מזרח סוריה, במטרה למצב את עצמה מול ישראל ברמת הגולן ולהפעיל לחץ על ירדן משני כיוונים.
- ד. בידי חזבאללה מספר רב יותר של רקטות, טילים מדויקים וכטב"מים מאשר בזמן מלחמת לבנון השנייה ב־2006, ואלה מסוגלים לאיים על מרכזי האוכלוסייה ועל התשתיות בישראל, ייתכן גם באמצעות כלי נשק להשמדה המונית, וליצור הרתעה מפני התקפה על מתקנים אסטרטגיים איראניים.
- ה. ציר ההתנגדות הקים מתקני ייצור נשק מתקדמים בלבנון ובסוריה.
- ו. חזבאללה וסוריה מסוגלים לאיים על כלי שיט צבאיים ואזרחיים, על תשתיות בחוף ובים ועל מטוסים, באמצעות טילים נגד ספינות וטילי קרקע־אוויר מתקדמים.
- ז. קיימת השפעה איראנית בעזה.
- ח. הפעילות הצבאית של ישראל/ארצות־הברית/נאט"ו בסוריה ובקרבתה מסתבכת עקב יכולות מניעת הגישה הרוסיות, המועילות לציר ומאיימות על המצרים הימיים בבוספורוס ובתעלת סואץ.
- ט. הצבא הרוסי תומך בכוחות הציר בסוריה כדי להקים מחדש את נתיבי האספקה הראשיים.
- י. איראן עלולה לפרוס טילי קרקע־אוויר כגון S-300 או דגמים עתידיים כדי להגן על נתיבי האספקה הראשיים.
- יא. יכולות סייבר מתוחכמות משלימות את פעילויות הציר.
- יב. שליטה מוחלטת של איראן בעיראק תעניק לטהראן שליטה על מאגר הנפט הגדול ביותר בעולם ועל מאגר הגז השני בגודלו בעולם. זאת בנוסף למיליארדי הדולרים שאיראן קיבלה במסגרת הסכם הגרעין.

יחד עם זאת קיימים מספר גורמים הצפויים לסכל את ההתקדמות ולזרוע מכשולים בדרכה של איראן להשגת יעדיה, אשר עשויים להביא למתיחת יתר של יכולותיה ושל בעלי בריתה ושלוחיה. בין גורמים אלה: מאפיינים טופוגרפיים לאורך קווי האספקה הראשיים המוצעים, המרקם האנושי וסוגיות דתיות, היכולות והיעדים המתחרים של שחקנים עולמיים, אזורים ותת־מדינותיים, ובמיוחד היכולות הצבאיות והמשאבים הפיננסיים של הציר. מאמר זה יבחן את האפשרויות הסבירות ביותר מבחינת איראן להקמת נתיבי אספקה ראשיים ישירים, ואת הגורמים הקשורים לכל אחד מהנתיבים האפשריים.

גֶשֶׁר יִבְשֵׁתִי לְעֹמֶת נְתִיבִים יִמִּים וְאוּוִירִים

אף על פי שייטכן כי טהראן מעוניינת בהקמת מתקני נמל בחופי הים התיכון, הרי בעתיד הנראה לעין לא תהיה בידי איראן היכולת הימית להבטיח הגנה על נתיבים ימיים ארוכים המובילים לסוריה, שיהיו פגיעים בשל עוצמתן הצבאית של ישראל וארצות־הברית. משלוחי נשק קודמים לחזבאללה יורטו. השימוש שעושה איראן בגשר אווירי לצורך ניווד כוחות ולוגיסטיקה פגיע מסיבות אחדות. מטוסים הפועלים כ"חיל האוויר של משמרות המהפכה" נתונים לאיום בשל הסנקציות נגד טרור שממשל טראמפ הטיל על משמרות המהפכה באוקטובר 2017. הדבר עשוי לעורר קשיים בהשגת חלקי חילוף וסיוע טכני עבור מטוסים וחלפים מתוצרת ארצות־הברית ומטוסים מתוצרת מדינות אחרות, חוסר רצון מצד חברות זרות לעשות עסקים עם חברות תעופה וגופים הקשורים למשמרות המהפכה ולהחזיר לכשירות שלדות מטוסים ישנות ומסוכנות לתחזוקה, וכן אובדן מעמד בינלאומי והשפעה מהדהדת על הכלכלה האיראנית – כל זאת לנוכח יכולת החלחול של הפעילות העסקית של משמרות המפכה. אף לפני הסנקציות החדשות היו הרכישות של איראן בתחום התעופה כרוכות בסיכון להפרת האיסור הכלול בהסכם הגרעין לגבי מכירת מטוסים למטרות צבאיות, שכן אלה עלולים לשמש לצורך סיוע לפעולות טרור, התחמקות מן הסנקציות, הפצת נשק גרעיני ופשעי מלחמה. אף על פי שאלה קדמו לחודש אוקטובר, עד כה התעלמו מהם עקב גורמים פוליטיים ומסחריים סבוכים ובשל האפשרות לביטולו של הסכם הגרעין.

עם זאת, הפגיעות העיקרית של הגשר האווירי נובעת מיכולתם של השחקנים החיצוניים כמו ארצות־הברית, מדינות המפרץ או ישראל ליירט מטוסים צבאיים ואזרחיים לכאורה של איראן וסוריה במהלך עימות. בניגוד לכך, אחד היתרונות המרכזיים של נתיבי אספקה יבשתיים ראשיים הוא היכולת להעביר כמויות רבות יותר של מטען במחיר נמוך יותר. יתרון נוסף הוא האפשרות שהשיירות ניפו את דגלי עיראק או סוריה, ובכך ייגרם קושי רב יותר מבחינה צבאית ופוליטית לזהות ולפגוע במטרות לגיטימיות. אולם יתרון נוסף טמון בביטול מניעת שימוש אפשרית

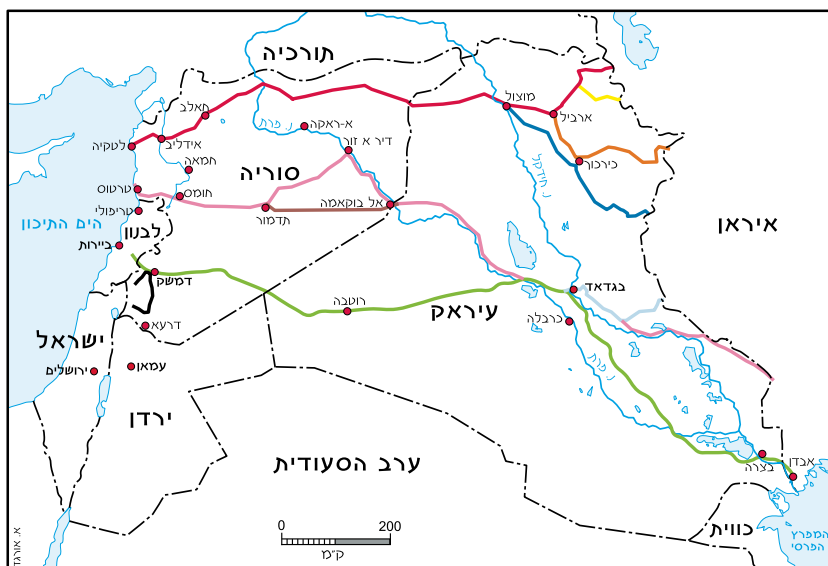
בשדות תעופה בסוריה ובלבנון. טהראן גם מניחה מסילת ברזל לים התיכון. בין אם מדובר במסילה שתעבור דרך כורדיסטן העיראקית (KRI) או מן המפרץ דרך מרכז עיראק, הפרויקט יהיה תלוי במגוון הגורמים המפורטים להלן, וכן בסוגיות הכרוכות במימון ובסנקציות. רשתות מסילות הברזל בעיראק ובסוריה רעועות בשל היותן חשופות לפעילות המורדים. קל יותר לתקן כבישים או לסלול מעקפים, אך למסילות ברזל יש יתרונות של קיבולת ומהירות.

הנתיב הצפוני מאיראן דרך כורדיסטן העיראקית לסוריה

יצירת נתיב בטוח בכורדיסטן העיראקית דרך מוסול ותל עפר לשטח בסוריה הנשלט בידי ה־YPG ('היחידות להגנת העם' הכורדיות בסוריה) וה־PKK (מפלגת הפועלים הכורדית) היא בעייתית (ראו מפה). ראשית, נתיבי האספקה הראשיים בצבע כתום, צהוב ואדום חוצים את הרי הזגרוס הסלעיים הנמצאים משני צידי הגבול בין איראן לעיראק, ומהווים צוואר בקבוק וסיכונים סביבתיים במהלך החורף והרמדאן. רכס הזגרוס הוא שטח חיוני עבור איראן ומשמש זירה לחידוש ההתקוממות מצד קבוצות כורדיות חמושות המתנגדות לטהראן.² נתיב האספקה הראשי האדום עובר דרך אזור קנדיל, המהווה מאחז של ה־PKK וה־PJAK (מפלגת החיים החופשיים של כורדיסטן – הארגון הכורדי המקביל הפועל באיראן). איראן מודאגת לא רק מן הצורך בהגנה מיידית על כוחותיה המקומיים. הרי הזגרוס מהווים מרכיב מפתח בשליטתה של טהראן על קבוצות אתניות ודתיות הנבדלות לחלוטין זו מזו, והיא מנסה כבר זמן רב להכניע את האזור שהוא בבחינת חור שחור, השואב לתוכו משאבים צבאיים הנדרשים במקומות אחרים. התמיכה החיצונית המועברת לכורדים באיראן עלולה לסבך את המצב באופן ניכר. מקור לאיום נוסף (באופן אירוני) בהרי הזגרוס הוא ארגון המדינה האסלאמית, שהצליח אולי לחדור לשורות הכורדים המקומיים באיראן הקשורים באופן מסורתי לאל־קאעדה, אשר עברו לצפון עיראק ממקומות מסתור באיראן.

גיוס ה־PKK

בנובמבר 2016 פנה מפקד 'כוח קודס' קאסם סולימאני ל־PKK, המחזיקה בשטח מרכזי סביב סינג'אר ובאזור הגבול הסורי. מטרתו של התכסיס הייתה כפי הנראה לגרום ל־PKK לרסן את פעולות ה־PJAK בתוך איראן, וליצור גישה בטוחה לתחומי משטר אסד דרך השטח הנשלט בידי ה־PKK וה־YPG בסוריה. בתמורה עשויים הכורדים בסוריה לזכות במוצא מערבה דרך כורדיסטן העיראקית.³ אולם תוכנית זו הייתה כרוכה בהסתבכות עם המפלגה הדמוקרטית של כורדיסטן (KDP) באירביל, שהתנגדה ללחץ איראני לשמש צינור לסוריה והגיעה למבוי סתום מתוח עם כוחות ה־PKK וה־YPG והיחידות היזידיות הקשורות אליהם

נְתִיבֵי אֶסְפֵקָה רֵאשִׁים שֶׁל אִירָאן

סביב סינג'אר, ואף עוררה חרדה באנקרה, בעלת בריתה של ה־KDP נגד ה־PKK. חששותיה של טורקיה התגברו בשל כניסתם הצפויה של 'כוחות הגיוס העממי' (PMF) השיעיים העיראקיים שנתמכים בידי איראן לעיר הטורקמנית תל עפר, בעוד אנקרה מאיימת להתערב במצב תוך הגברת המתח הקיים בין טורקיה לעיראק ולאיראן. המחלוקות הממושכות בין הממשלה הכורדית האזורית (KRG) לבין בגדאד, אשר הושהו במהלך הלחימה נגד המדינה האסלאמית, מגיעות עתה לחזית ומנוצלות על ידי טהראן.

חששותיה של טורקיה

מתוך הכרה בעובדה כי נתיב האספקה הראשי האדום עובר דרך אזורים בצפון עיראק שאותם רואה אנקרה כחלק מתחום השפעתה ההיסטורי, כללו פניותיה האחרונות של איראן לטורקיה חזרה על המכנה המשותף כגון התנגדות ל־PKK/YPG/PJAK ולעצמאותה להלכה של כורדיסטן העיראקית, אשר ממנה חוששות שתי המדינות מסיבות פנימיות הקשורות בכורדים. טהראן ניצלה בתבונה את משבר משאל העם כדי להציב את אנקרה מול יעדיה בעיראק, שהם: מניעת עצמאותה של כורדיסטן העיראקית; הפרדתה של אירביל עתירת האנגריה מאנקרה ומוושינגטון; הידוק השליטה על בגדאד וייצוב נתיבי אספקה ראשיים דרך צפון עיראק. בעוד אנקרה תמכה בדרך כלל בממשלה כורדית אזורית דה פקטו בהנהגת ה־KDP, טהראן הייתה מאז ומתמיד קרובה יותר לאיחוד הפטריוטי של כורדיסטן (PUK)

שמושבו בסולימאנייה, והשתמשה במשבר כדי להגביר מתחים פנים-כורדיים ולהבטיח נסיגה של הפשמרגה מאזורים חיוניים שברצונה לשלוט בהם.⁴ טהראן מתערבת בקביעות ומנהלת מבצעים צבאיים המשפיעים על כורדיסטן העיראקית, וכעת היא מבקשת לפצל עוד יותר את האזור האוטונומי, לשלוט במעברי הגבול של כורדיסטן העיראקית ולהשיג גישה לנמלי התעופה שלה. ממשלה כורדית אזורת מאוחדת להלכה המאיימת להשתמש בנתיבי האספקה הראשיים הצפוניים תהיה בעייתית לאיראן במידה רבה יותר, בצירוף קרבתם של כוחות צבא טורקיים ואמריקאיים, תמיכה מצד ישראל והמערב ופעילות רחבת היקף (SIGACT) מצד המורדים הסונים.⁵ נתיב האספקה הראשי הכתום עובר דרך שטח בטוח יחסית בשליטת האיחוד הפטריוטי של כורדיסטן.

בעיות בצפון סוריה

הקטע של נתיב האספקה הראשי האדום הנמשך מסינג'אר אל מעבר לגבול מציב לאיראן בעיות רבות. הראשונה היא היעדים ארוכי הטווח של ה-PKK/PYD, הכוללים הצטרפות לקנטונים החצויים המיושבים בכורדים סורים שתחת שלטונם, שאיפות להקמת נמל כורדי לחופי הים התיכון והדחף לחבור לשטח שבשליטת ה-PKK/PJAK באזור קנדיל שבצפון-מזרח עיראק. גורם בעייתי נוסף הוא התמיכה האמריקאית ב'כוחות הסוריים הדמוקרטיים' (SDF) הנשלטים על ידי ה-YPG. תמיכה זו כוללת כוחות יבשה וסיוע אווירי, גם אם היא קיימת רק ככל שנמשכות הפעולות נגד המדינה האסלאמית. הסכסוך בין טורקיה ל-PKK/YPG בצפון סוריה ובעיראק, בשילוב עם התחרות בין איראן לטורקיה באזורים אלה והעצמתם של השלוחים המקומיים, מגבירים את הסיכונים לעימות צבאי במקומות שבהם קיימת התנגשות בין אזורי ההשפעה חרף המערך הנוכחי מול הכורדים בעיראק.

דיכוטומיה יסודית ביחסים בין טהראן לאנקרה היא שהראשונה מבקשת לשמר את משטר אסד, ואילו האחרונה תומכת בקבוצות מורדים ומאפשרת לג'האדיסטים סונים לעבור דרך שטח טורקיה בדרכם לעיראק ולסוריה, ומקשה בכך את קיום החיבור היבשתי בין איראן לבין בעלי בריתה בציר. אנקרה נבהלה ממה שנתפס בעיניה כהסכמה בשתיקה מצד איראן להקמתם של אזורים כורדיים אוטונומיים לאורך גבולה הדרומי של טורקיה, לשטף הפליטים הסורים ולאיומים על הסונים והטורקמנים. אנקרה צופה באיראן המנסה להקים מחדש אימפריה פרסית בעלת מאפיינים שיעיים במחוזות שנשלטו בעבר על ידי האימפריה העות'מאנית בעיראק ובסוריה. היא רואה בשימוש במיליציות שיעיות לצורך שימור שלטונו של המיעוט העלווי גורם הממריץ את ההתקוממות בקרב הסונים, הכוללת גם ביצוע פעולות טרור שפוגעות בטורקיה. לדידה של טורקיה נושאת איראן בנטל הצבאי והכספי

של התמיכה בבעלת ברית עיקרית, ופעילות זו זיכתה אותה בטינה מצד חלק ניכר מן העולם הסוני.

איזון ה-PKK

טהראן חייבת לאזן בזהירות את ה-PKK/YPG כבעלות ברית טקטיות בעיראק ובסוריה ומול מקור לאיום אסטרטגי ארוך טווח, בהתחשב בבעיה הכורדית המטרידה את איראן עצמה, וכן כקוץ ביחסים עם אנקרה. אף על פי שבטווח הקצר יש לאיראן ול-PKK אינטרס משותף של הבסת המדינה האסלאמית, האינטרסים ארוכי הטווח שלהם אינם חופפים. איראן שואפת לשמר את הסדר הקיים ואילו ה-PKK/YPG מעוניינת להפוך אותו על פניו. רווחים טריטוריאליים, תמיכה אמריקאית ורוסית וחולשתו היחסית של אסד העניקו ל-PKK/YPG ביטחון באפשרות לנטרול שיתוף הפעולה בין אנקרה לטהראן נגדן. עניין זה והניסיון להשיג יעדים טריטוריאליים נוספים כבר העלו ארגונים אלה על מסלול התנגשות עם טורקיה ועם איראן בסוריה ובצפון עיראק, ככל שהשטח שבשליטת המדינה האסלאמית הולך ומצטמצם. במונחים צבאיים איראן מתמודדת עם כוחות ה-YPG והכוחות הסוריים הדמוקרטיים (SDF) הנתמכים על ידי ארצות הברית, בתוספת כוח האוויר הטורקי וכוחות היבשה הפועלים בסמיכות רבה לכוחות הציר. אתגרים נוספים הם המדינה האסלאמית וכן פעילות המורדים, במיוחד באדליב ובחומס.

קו העימות הערבי-כורדי והתחדשות המדינה האסלאמית

נתיב האספקה הראשי הכחול, המתפתל מעיר הגבול האיראנית קסר א-שיירין לעבר כירכוכ ומוסול בצפון-מזרח, עובר בתחילתו דרך שטח בטוח יחסית בשליטת ה-PUK, אך ממשיך לאחד מכן בעיקר לאורך "קו העימות" הערבי-כורדי, הכולל אזורים שיהיו חשובים בעתיד הנראה לעין לפעילות מתמשכת של המדינה האסלאמית ולמרידות סוניות.⁷ באופן אירוני שימש נתיב זה את איראן גם לצורך העברת מחבלים סונים לצפון עיראק, לפני ואחרי הכיבוש האמריקאי, ומאז הייתה בו פעילות קבועה בהיקף נרחב. בעת כתיבת שורות אלה צרים כוחות הביטחון העיראקיים (ISF) וכוחות הגיוס העממי (PMF) שבשליטת איראן על אזורים חיוניים לכל אורך קו העימות המשתרע מגבול איראן עד סינג'אר, כדי להבטיח לאיראנים שימוש בנתיב אספקה ראשי זה.

בדומה לנתיב האספקה הראשי הכחול עוברים גם הנתיבים המסומנים בצבע ורוד וטורקיז דרך מחוז דיאלא, אשר לפי ניתוח מחקרי שבוצע לאחרונה עשוי להיות אזור להתחדשות המדינה האסלאמית, לאחר שאיבדה שטחים באזורים אחרים בעיראק. צפון דיאלא עשוי להפוך למוקד של מאמצי המדינה האסלאמית לנצל את קו התפר הערבי-כורדי, השיעי-סוני והכורדי-איראני. הוא עשוי גם להפוך

למקלט בטוח מרכזי של המדינה האסלאמית לצד טארמיה, מדבר ג'לאם, הרי המרין, הגבול האיראני ודרכי הגישה לבגדאד ממזרח.⁸ הניתוח מצביע על כך שבדיאלוג מתרחשת כעת "ההתקוממות האינטנסיבית ביותר מאז שיא הפעילות של ארגון אל-קאעדה בעיראק במחוז בשנים 2007–2008." עובדה משמעותית היא שהן בדיאלוג והן בסלאח-אדין חפפה פריסתם של כוחות ה-PMF השיעיים החיצוניים ל"חזרתה העוצמתית והמיידית כמעט של ההתקוממות לרמות של 2013".⁹

התעוררות הלאומנות השיעית בעיראק

ייתכן שגורמי התכנון הצבאי באיראן בוטחים יותר בנתיבי האספקה הראשיים המסומנים בירוק ובוורוד, שכן אלה עוברים דרך האזורים בדרום ובדרום-מזרח עיראק שבהם קיים רוב שיעי, אשר השפעת פעילותם של הארגונים הג'האדיסטיים הסונים שם פחותה במידה ניכרת.¹⁰ הפוליטיקה הפנימית בקרב השיעים בעיראק, וכפי שהדבר נתפס בטהראן ובקום – גם התעוררותה של הלאומנות השיעית בעיראק – טומנות בחובן בעיות המשפיעות על שאיפותיה האזוריות של איראן. חיזוריו של מוקתדא א-סאדר אחר ערב הסעודית וקיומו העצמאי ככוח שלישי הפועל בקרב הקהילה השיעית בעיראק מדאיגים מאוד את טהראן. א-סאדר קרא לפירוק מיליציות ה-PMF, שהן הכוח השלוח וקבלן הקולות החשוב ביותר בבגדאד, הנשלט ברובו בידי איראן. מיליציות אלו אומנו, צוידו ונפרסו ברחבי עיראק וסוריה על ידי איראן במטרה להילחם נגד המדינה האסלאמית, לרסק את האוכלוסייה הסונית, להקים מחדש את נתיבי האספקה הראשיים ולחזק את כוחות הציר.

איראן כבר קיצצה את כנפיו של א-סאדר בעבר, אך אין להמעייט בערכו של המנהיג השיעי כאיש דת פופוליסטי-לאומני המסוגל לגרום בעיות, על אף היחלשותה של תנועתו והתנתקותם של פלגים פרו-איראניים מסוימים. ב-2004 הוא עמד בראש התקוממות בבגדאד ובערים ברחבי הדרום השיעי, מנע מהאמריקאים שימוש בנתיב האספקה הראשי בין בגדאד לפלוג'ה, התעמת עם צבא עיראק וכוחות הקואליציה בבצרה במארס 2008, הסתער על האזור הבינלאומי בבגדאד ב-2016 והוציא אלפים מתומכיו לרחובות ב-2017. אם איש דת שיעי אחד מסוגל להתריס כנגד איראן, גם אחרים יוכלו לעשות זאת. באופן מעניין הדגיש לאחרונה שגריר עיראק בארצות-הברית את הצורך בפריסה מחודשת של כוחות הביטחון העיראקיים (ISF) עד בצרה, כפי הנראה כדי להיאבק בכוחות מקומיים ובתופעת אזוריות (רגיונליזם).¹¹

טהראן חייבת גם להביא בחשבון את האייתולה עלי סיסתאני ואת "הוויכוח הנוקב בין האסכולות של נג'ף [העיראקית] ושל קום [האיראנית]."¹² האסכולה הראשונה מייצגת את ההתנגדות השיעית למוסדות דת בכוח פוליטי; השנייה מייצגת את דוקטרינת ולאית א-פאקיה, הדוגלת במינוי דמות דתית לתפקיד

השלטוני הגבוה ביותר במדינה. אומנם הפילוג גבר בהדרגה עם הידרדרותה של עיראק לחוסר יציבות, אך הוא מקיף כעת סוגיות פוליטיות מדינתיות מפורטות. מכאן שהגישות של קום, נג'ף וא-סאדר מתחרות על הלב והתודעה של השיעים בעיראק, והן סיסטאני והן א-סאדר דורשים נאמנות מצד קבוצות חמושות בולטות הנאמנות להם. אנשי הדת במחנה סיסטאני קראו אף הם לפירוק ה-PMF, בטענה שהם מהווים ניסיון מצד איראן להגביר את כוחה ואת השפעתה בעיראק.

קווי השבר של ה-ISF וה-PMF

כוחות ה-PMF, כוחות ISF בשליטת משרד הפנים האיראני ויחידות צבא ניצבים בלבו של מאבק גדול יותר על השליטה במחנה השיעי המפולג בעיראק. יש לצפות שהמנצחים ישלטו בממשלה, יובילו את השיקום בעידן שלאחר המדינה האסלאמית ויקבעו את אופייה של הזהות העיראקית. האתגרים העיקריים שבהם מעורבים כוחות ה-ISF וה-PMF יקבעו את עתידה הפוליטי והביטחוני של עיראק.¹³ שני הגופים מורכבים משלוש סיעות הנבדלות זה מזו ואשר נאמנות בהתאמה לאייתולה עלי חמנאי, המנהיג העליון של איראן, לסיסטאני ולא-סאדר. שני הגופים ממלאים תפקיד מרכזי במאבק הכוחות ההולך ומתעצם בקרב השיעים, מתעמתים עם דמויות פרו-איראניות כמו ראש הממשלה לשעבר נורי אל-מליכי, המבקש להשתמש בהם ככלי לשוב לתפקידו, ופועלים נגד ראש הממשלה חידר אל-עבאדי, המנסה לשמור על השלטון ותומך בשליטה ב-PMF, ונגד א-סאדר וסיסטאני, הזהירים באשר להשפעה האיראנית.

טהראן רוצה שכוחות PMF יהיו בעלי ברית חזקים שיוכלו לרסן את המדינה העיראקית, אם בגדאד תשאף אי פעם למדיניות אנטי-איראנית. חלק ממנהיגי ה-PMF התומכים בחמנאי ניסו לקבל על עצמם תפקיד פוליטי במטרה למנוף את הפופולריות לקולות במהלך הבחירות בעיראק ב-2018, או שהם עשויים למלא תפקיד בתרחיש של הפיכה בבגדאד. גורם חשוב שיסייע לקבוע ידו של מי תהיה על העליונה הוא התשובה לשאלה אם כוחות ה-PMF ישולבו בכוחות ISF הנאמנים לבגדאד וישמשו לחיזוק הסטטוס קוו הפוליטי, או לחלופין, יישארו ככוח מקביל נפרד שיוכל לשמש להרחבת השליטה של טהראן בעיראק. כוחות ה-PMF התומכים בחמנאי מגלים אהדה לרעיון הלחימה בסוריה כחלק מ'כוח קודס' לשם השגת יעדיה האסטרטגיים של איראן, בעוד סיעותיהם של א-סאדר וסיסטאני מתנגדות ללחימה של השיעים עיראקים מחוץ לגבולות המדינה. קו שבר נוסף הוא האופן שבו נתפסת המחאה העממית נגד חוסר יכולתה של הממשלה לספק שירותים בסיסיים, כאשר פלגי ה-PMF הפרו-איראניים קוראים להגיב ביד קשה, סיסטאני מפגין אהדה וא-סאדר מעורב באופן פעיל; קו שבר אחר הוא השליטה של המחנה הפרו-איראני במשאבים הפיננסיים של ה-PMF.

מבגדאד לגבול

נתיבי האספקה הראשיים שצבעם סגול וירוק נמתחים מבגדאד דרך מחוז אנבאר בעיראק למעברי הגבול בין עיראק לסוריה באל־קאים/אבו כמאל ובאל־ואליד/אל־תנף, בהתאמה; ההגנה על תנועת הכוחות דרכם צפויה להציב בעתיד הנראה לעין אתגרים משמעותיים לאיראן, לשלוחיה ולבעלי בריתה. המרחבים המדבריים הפתוחים במערב בגבול בין סוריה למחוזות אנבאר ונינווה הם גדולים, חדירים וקשים לשליטה. חרף הצלחותיהם של כוחות הביטחון העיראקיים במערכה באנבאר ב־2015, קיימות סיבות רבות לדאגה באשר לאפשרות התחדשותה של המדינה האסלאמית באנבאר.¹⁴ קרבתה של סוריה והקושי באבטחת הגבול פירושים כי תנועת מתקני חבלה מאולתרים וכלי נשק כבדים לתחומי עיראק עלולה להימשך כל עוד הסכסוך בסוריה נמשך. המדינה האסלאמית מארגנת התקוממות כפריות בשיטת 'פגע וברח' באנבאר, תוך שימוש במרחבים שאין בהם ממשל למטרת ביצוע מתקפות במקומות שבהם פרוסים בעיקר כוחות ה־PMF השייעיים שאינם מקומיים והיועצים האיראנים, לצורך שליטה על הדרכים המובילות לסוריה. פרשנים טוענים כי בשנים הבאות יידרשו "תאים קבועים של יועצים ומודיעין" לשם שימור הקצב של פעולות התקוממות הנגד ברצועות אנבאר, סלאח־א־דין ובגדאד.¹⁵

ההתנגשות בסוריה

מעבר לגבול הסורי קיימת קרבה רבה בין מערכי ציר ההתנגדות הנתמכים על ידי רוסיה לבין הכוחות הסוריים הדמוקרטיים (SDF) הנתמכים על ידי ארצות־הברית, סביב אל־תנף, א־ראקה ודיר א־זור. על אף כיבוש דיר א־זור וחציית הפרת ניצבים איראן ובעלי בריתה בפני המשימה הקשה של כיבוש שטח חיוני והחזקה בערים ובשטחי מפתח לאורך עמק הפרת, מעברי הגבול עם עיראק והאזורים הפנימיים הנרחבים של סוריה. מתקפת הציר במחוז דיר א־זור תלויה במידה רבה בסיוע אווירי רוסי וביכולתה של רוסיה לשאת ולתת בעניין הגדרת אזורים של מניעת הסלמה (דה־אסקלציה), במטרה לשחרר כוחות התומכים במשטר אסד. האתגרים שמציבה העליונות האווירית האמריקאית וההתנגשות עמם באו לידי ביטוי בולט ביוני 2017, כאשר חיל האוויר האמריקאי הפיל מטוס קרב סורי ומל"ט איראני, ובספטמבר, כאשר מטוס רוסי תקף את כוחות ה־SDF מעבר לפרת, מול דיר א־זור. ארצות־הברית תקפה כוחות סוריים התומכים במשטר, לרבות מיליציות שיעיות עיראקיות, ליד אל־תנף בקרבת משולש הגבולות בין סוריה, עיראק וירדן. קיים סיכון מתמיד להתנגשויות חמושות ככל שכוחות הציר ממשיכים במבצעים המכוונים לגבול העיראקי.

הקווים האדומים של ישראל

במהלך אוגוסט 2017 ביצעו חזבאללה, כוחות משטר אסד וצבא לבנון פעולות מוצלחות באזוריה המערביים המרוחקים של סוריה, במטרה לטהר את אזור קלמון מכוחות המדינה האסלאמית ומארגונים הקשורים לאל־קאעדה. הצלחתם של כוחות הציר בפתחת נתיבי אספקה ראשיים לגולן בדרום מערב סוריה (נתיב האספקה הראשי השחור) הייתה פחותה, שכן ישראל עשתה שימוש בדרכים לוחמניות ובלתי לוחמניות ובהרתעה באמצעי לחימה מתוחכמים, על מנת לאכוף את הקווים האדומים שלה בכל הקשור לקרבתם של שלוחיה ובעלי בריתה של איראן. ישראל ממשיכה לגלות זהירות באשר לאזורי מניעת הסלמה, והעומק האסטרטגי שלה מצטמצם. משקיפים ימשיכו לעקוב מקרוב אחר המשך המעורבות האמריקאית בסוריה ובעיראק (ככל שתהיה), ולתהות אם איראן תהיה זו שתמלא לגמרי את החלל שתותיר אחריה המדינה האסלאמית. שאלה נוספת היא – האם התוצאה תהיה התלקחות בין ישראל לבין כוחות הציר (כאשר אין סבירות לעימות בין ארצות־הברית לאיראן או בין ערב הסעודית לאיראן), והאם רוסיה תרסן את פעילויות הציר המאיימות על ישראל, או תאפשר אותן. בתרחיש של עימות עשויה מוסקבה להגן על כוחות הציר בסוריה החיוניים לתמיכה בדמשק, ולפיכך בעמדתה של רוסיה.

סיכום והמלצות

ההמלצות באשר לריסון שאיפותיה של טהראן בסוריה ובעיראק נחקרו לאחרונה במקום אחר.¹⁶ מאמר זה מוסיף להן מספר דרכי פעולה ספציפיות להתמודדות עם ניוד הכוחות של איראן באמצעות נתיבי אספקה ראשיים:

א. באופן כללי זקוק ממשל טראמפ לאסטרטגיה אזורית מקיפה כלפי איראן תוך גיוס בעלות בריתה העיקריות של ארצות־הברית; במשותף הן עולות במידה רבה על מרכיבי הברית של איראן/הציר ורוסיה, במונחים של צבא ומשאבים כספיים. קיימת חשיבות מכרעת לאמינות של צבא ארצות־הברית ושל הנהגתה. טהראן פועלת כבר זמן רב לפי האסטרטגיה שלה, וניתן לטעון כי היא מהווה איום ארוך טווח גדול יותר על ארצות־הברית ובעלות בריתה מאשר האיום של תנועות הג'האד הסוניות, והיא גם מעוררת את התנאים המניעים אי־שקט: יש להיזהר ממצב שאל־קאעדה ינצל שקיעתה של המדינה האסלאמית. ארצות־הברית צריכה לקבוע קווים אדומים (כפי שעשתה במקרה של הנשק להשמדה המונית של סוריה בגיבוי של תקיפות באמצעות טילי שיוט), ולהשתמש בדריסת הרגל ובכוח האווירי שלה כדי לצמצם את ניוד הכוחות של איראן, לשלוט על הנעשה בעיראק ובסוריה ועל המדיניות כלפי המיעוט האיראני/

- שיעי/עלווי, המלבה את תחושת הניכור בקרב הסונים. ארצות־הברית צריכה להראות שהיא "השבט החזק ביותר"¹⁷.
- ב. על ארצות־הברית לבצע מתקפות על צוותים איראניים ועל טרוריסטים הקשורים אליהם שבכוונתם לתקוף אמריקאים ובעלי ברית שלהם.
- ג. על ישראל/ארצות־הברית/מדינות המפרץ לשקול הענקת תמיכה סמויה לאנשי הפשמרגה הכורדים באיראן ולכוחות נבחרים אחרים המתנגדים לטהראן, במטרה לגבות מחיר בגין התנהגות זדונית ולסבך את ניוד הכוחות. אם איראן מעדיפה לפעול באזור אפור מבלי להגיע לעימות קונוונציונלי, אזי טקטיקה זו עשויה לעבוד בשני הכיוונים. אם טהראן מוטרדת בשל סוגיות של ביטחון פנים ושרידות המשטר, יהיו לה פחות משאבים זמינים ונטייה פחותה לעסוק בפעילות שתערער את היציבות האזורית.
- ד. ניתן להחיל את אותו היגיון על סוריה, באמצעות תמיכה מחודשת בקבוצות מורדים שאינן אסלאמיסטיות והגברת הלחץ על אסד בסוגיית פשעי המלחמה והנשק להשמדה המונית, וכן ללחוץ על רוסיה, טהראן ודמשק בסוגיית משלוחי הנשק לחזבאללה.
- ה. על ישראל לשקול תמיכה ביחידות להגנת העם (YPG), אם ארצות־הברית תפסיק את הסיוע שלה. צעד זה יהווה תוספת כוח נגד הציר, יסכל את התוכניות האיראניות להקמת נתיב אספקה ראשי דרך צפון סוריה ועיראק ויהווה משקל נגד לסיוע הטורקי לחמאס.
- ו. ארצות־הברית צריכה לקבוע קו אדום מידי לגבי פעילות התקפית עיראקית נגד כורדיסטן העיראקית, ולגבות אותו בכוח צבאי. יש לאיים בהשמדת טנקים ונשק כבד שישמשו נגד הכורדים, ולצייד את הפשמרגה באמצעים להגן על עצמם. כורדיסטן עצמאית תהיה בעלת ברית יציבה לאורך זמן, תמנע מטהראן הקמת נתיב לים התיכון ותאלץ את איראן ואת עיראק להתמודד עם אזורים לא בטוחים.
- ז. יש לפתח תמיכה במחנה אל־עבאדי בבגדאד מול גורמים פרו־איראניים, ולמנף סיוע צבאי ואחר לצורך שילוב קבוצות PMF בכוחות הביטחון העיראקיים, תוך פירוק כל היחידות הקיימות התומכות בטהראן. נדרש לתת משקל נגד לשינויי שלטון בהשראה איראנית ולהדגיש את ההשפעות המזיקות על בגדאד עקב קיומם של גורמים בעלי כוונות טרור בקרב כוחות הביטחון העיראקיים. גורמים מערב הסעודית וממדינות המפרץ צריכים לפנות אל המנהיגים השיעים והסונים המתנגדים לאיראן.
- ח. אפשר לנצל את פעולות השיקום בעיראק ובסוריה כמשקל נגד להשפעה איראנית.

- ט. על ארצות־הברית ובעלות בריתה להמשיך להבליט את המסוכנות של איראן הפוגעת ביציבות, מפיצה נשק וחתרנית ותומכת בטרור בכל רחבי האזור ובעולם כולו.
- י. הסנקציות החדשות של ארצות־הברית בתחום הטרור נגד משמרות המהפכה ואנשים וגופים הקשורים אליהם צריכות לחול גם על כוונה לבצע מעשי טרור. יש להטיל סנקציות על ה'ארטש' – הצבא האיראני – עקב מעורבותו בסוריה ונוכחותו בכלכלת איראן. כל אחת מהסנקציות שיוטלו על איראן ועל הציר וכולן יחד יגרמו בעיות רבות יותר בניוד כוחות ובפעילות זדונית.
- יא. ארצות־הברית צריכה לשלול רישיונות יצוא של מטוסים אמריקאיים וחלפים המיועדים לאיראן.
- יב. הקהילה הבינלאומית צריכה לשקוד על פיקוח על המתקנים הצבאיים ועל האתרים הבלתי מוכרזים של איראן, וכן לחקור את אפשרות קיומה של תוכנית גרעין מקבילה. נדרש להפעיל לחץ מוגבר לצמצום פרויקטים של טילים בליסטיים וטילי שיוט. יש להדק את הסכם הגרעין ולהשאיר לאיראן את המשימה הקשה – להתמודד עם חידוש הסנקציות המשתקות.
- יג. ההנהגה הפוליטית והצבאית בלבנון פועלת לפי הקו של חזבאללה. יש להשעות את הסיוע הצבאי לצבא לבנון (כפי שעשתה ערב הסעודית). נדרש לאכוף בקפידה את הסנקציות הקיימות נגד חזבאללה, להמשיך לפגוע במקורות המימון העולמיים שלו, להדק את הטיפול בכוונות הטרור שלו בקרב בעלות ברית מסוימות של ארצות־הברית ולהגדירו כארגון פשע בינלאומי.
- יד. על ישראל/ארצות־הברית/נאט"ו/האיחוד האירופי/השחקנים האזוריים להגדיר את האימים הנובעים מהמדיניות של ציר התנגדות וממניעת הגישה מצד רוסיה (A2/AD), ולטפל בהם בהתאם.

הערות

- 1 Ehud Yaari, "Iran's Ambitions in the Levant", *Foreign Affairs*, May 1, 2017, <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2017-05-01/irans-ambitions-levant>
- ראו גם: Udi Dekel and Carmit Valensi, "The Iranian Threat in Syria: As Bad as It Seems"? *INSS Insight* No. 967, August 23, 2017, <http://www.inss.org.il/publication/iranian-threat-syria-bad-seems/>
- 2 Franc Milburn, "Iranian Kurdish Militias: Terrorist-Insurgents, Ethno Freedom Fighters, or Knights on the Regional Chessboard?" *The Sentinel*, West Point Combating Terrorism Center, May 4, 2017, <https://ctc.usma.edu/posts/iranian-kurdish-militias-terrorist-insurgents-ethno-freedom-fighters-or-knights-on-the-regional-chessboard>
- 3 Fabrice Balanche, "Rojava Seeks to Break Out in Syria", *Policy Analysis*, The Washington Institute for Near East Policy, April 12, 2017, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/rojava-seeks-to-break-out-in-syria>

- Omer Kassim and Jennifer Cafarella, "Iraq and Iran compel Kurdish withdrawal from Kirkuk", Institute for the Study of War, October 19, 2017, http://iswresearch.blogspot.com.es/2017/10/iraq-and-iran-compel-kurdish-withdrawal.html?utm_source=Iraq+and+Iran+compel+Kurdish+withdrawal+from+Kirkuk&utm_campaign=Iraq+and+Iran+compel+Kurdish+withdrawal+from+Kirkuk&utm_medium=email 4
- Michael Knights, "Predicting the Shape of Iraq's Next Sunni Insurgencies", *The Sentinel*, West Point Combating Terrorism Center, August 16, 2017, <https://ctc.usma.edu/posts/predicting-the-shape-of-iraqs-next-sunni-insurgencies> 5
- Balanche, "Rojava Seeks to Break Out in Syria" 6
- Franc Milburn, "Iraqi Oil Sector Faces Years of Instability", *Middle East Economic Survey*, 57, no. 36, September 5, 2014, <http://archives.mees.com/issues/1546/articles/51884> 7
- Michael Knights and Alexander Mello, "Losing Mosul, Regenerating in Diyala: How the Islamic State Could Exploit Iraq's Sectarian Tinderbox", *The Sentinel*, West Point Combating Terrorism Center, October 25, 2016, <https://ctc.usma.edu/posts/losing-mosul-regenerating-in-diyala-how-the-islamic-state-could-exploit-iraqs-sectarian-tinderbox> 8
- Knights, "Predicting the Shape of Iraq's Next Sunni Insurgencies". 9
- מגוון מקורות מבוססים, דיווחים ממקור גלוי בפקוח ממושך. 10
- "Putting Humpty-Dumpty Together Again: Is Iraq Finally Winning the War against ISIS?" *Aspen Security Forum*, July 20, 2017, <http://aspensecurityforum.org/media/live-video/>. 11
- Ali Mamouri, "Shiite Political Differences Widen Gap between Najaf, Qom", *al-Monitor*, February 26, 2017, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2017/02/iraq-najaf-iran-qom-sistani-haidari-muqtada.html> 12
- Renad Mansour and Faleh A. Jabar, "The Popular Mobilization Forces and Iraq's Future", Carnegie Middle East Center, April 28, 2017, <http://carnegie-mec.org/2017/04/28/popular-mobilization-forces-and-iraq-s-future-pub-68810> 13
- Sharon Behn, "Ramadi a Major Win for Iraq, But Anti-IS Fight far from Over", Voice of America, December 28, 2015, <https://www.voanews.com/a/ramadi-major-win-for-iraq-but-anti-islamic-state-fight-far-from-over/3122052.html> 14
- Knights, "Predicting the Shape of Iraq's Next Sunni Insurgencies", 15
- Michael Knights, "The Fight for the Northern Iraq-Syria Border", *The Cipher Brief*, June 27, 2017, <https://www.thecipherbrief.com/the-fight-for-the-northern-iraq-syria-border>
- Dekel and Valensi, "The Iranian Threat in Syria: As Bad as It Seems?" 16
- "Iran's Land Bridge: Countering a Growing Influence in the Middle East", The Hudson Institute, September 29, 2017, <https://www.hudson.org/events/1462-iran-s-land-bridge-countering-a-growing-influence-in-the-middle-east92017>. 17